

دانشگاه سیستان و بلوچستان
تحصیلات تکمیلی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

بررسی صنایع بدیعی در غزل‌های محمد حسین شهریار

استاد راهنما:

دکتر عباس نیکبخت

استاد مشاور:

دکتر احمد رضا کیخا فرزانه

تحقیق و نگارش:

پیمان ندایی

(این پایان نامه از حمایت مالی معاونت پژوهشی دانشگاه سیستان و بلوچستان بهره مند شده است)

تیر ۱۳۹۱

بسمه تعالی

این پایان نامه با عنوان بررسی صنایع بدیعی در غزل های محمد حسین شهریار قسمتی از برنامه آموزشی دوره کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی توسط دانشجو پیمان ندایی با راهنمایی استاد پایان نامه دکتر عباس نیکبخت تهیه شده است. استفاده از مطالب آن به منظور اهداف آموزشی با ذکر مرجع و اطلاع کتبی به حوزه تحصیلات تکمیلی دانشگاه سیستان و بلوچستان مجاز می باشد.

پیمان ندایی

این پایان نامه ۴ واحد درسی شناخته می شود و در تاریخ ... توسط هیئت داوران بررسی و درجه ... به آن تعلق گرفت.

تاریخ

امضاء

نام و نام
خانوادگی

استاد راهنما: دکتر عباس نیکبخت

استاد راهنما:

استاد مشاور: دکتر احمد رضا کیخا فرزانه

داور ۱:

داور ۲:

نماینده تحصیلات تکمیلی:

تعهدنامه اصالت اثر

اینجانب پیمان ندایی تعهد می کنم که مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این نوشته از آن استفاده شده است مطابق مقررات ارجاع گردیده است. این پایان نامه پیش از این برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه سیستان و بلوچستان می باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو:

امضاء

تقدیم بہ:

ہمہ کسانی کہ محظہ ای بعد انسانی و وجدانی خود را فراموش نمی کنند و بر آستان
کران سنگ انسانیت سرفرودمی آورند و انسان را با ہمہ تفاوت ہایش ارج

می نهند.

سپاسگزاری

«من لم يشكر المخلوق لم يشكر الخالق»

به سرانجام رسیدن چنین اثری ضمن برخورداری از الطاف الهی، با همکاری و همفکری عزیزانی همراه بوده است که اینجانب را رهین منتهای خود قرار داده‌اند. به همین جهت لازم است از تمامی عزیزانی که بنده را در انجام این پایان نامه یاری رساندند، تشکر نمایم.

از استاد ارجمند و بزرگوارم جناب آقای دکتر عباس نیکبخت که با راهنمایی‌های بی‌دریغ و خالصانه خود در به ثمر رسیدن این پایان نامه، اینجانب را بهره‌مند ساختند، سپاسگزارم و از خداوند منان صحت، سلامتی و موفقیت روز افزون را برای ایشان آرزومندم.

از تمامی اساتید گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سیستان و بلوچستان که در طی این پروژه در محضرشان کسب فیض نمودم، تشکر و قدردانی می‌نمایم.

و از دوستان و همکلاسی‌های بسیار عزیز و بزرگوارم و کلیه کسانی که مرا همیاری کردند، کمال تشکر و قدردانی را دارم.

چکیده:

این پایان نامه پژوهشی در مورد «بررسی صنایع بدیعی در غزل‌های شهریار» است. که در این راستا آرایه‌های لفظی و معنوی غزل‌های وی، شناسایی، استخراج، بررسی و بسامد آن‌ها نشان داده شده‌است.

این پایان‌نامه در سه بخش تدوین شده است. بخش اول مشتمل بر سوالات، اهداف و فرضیات تحقیق، زندگی‌نامه، آثار شهریار و نیز مسائل مربوط به علم بدیع می‌باشد.

در بخش دوم آرایه‌های لفظی غزل‌های شهریار، نظیر انواع سجع، جناس و تکرار مورد بررسی واقع شده است و در بخش سوم نیز همانند بخش دوم آرایه‌های معنوی شناسایی و بررسی شده است.

این پایان‌نامه به شیوه کتابخانه‌ای انجام یافته و در تدوین آن از منابع معتبر و دست اول استفاده شده است.

کلمات کلیدی: صنایع بدیعی، شهریار، بدیع

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	بخش اول: کلیات.....
۲	فصل اول: مقدمه.....
۳	۱-۱- مقدمه.....
۴	۲-۱- بیان مسئله.....
۴	۳-۱- پرسش‌های تحقیق.....
۴	۴-۱- فرضیه‌های تحقیق.....
۴	۵-۱- اهداف تحقیق.....
۵	۶-۱- پیشینه تحقیق.....
۵	۷-۱- نوآوری تحقیق.....
۵	۸-۱- روش کار و انجام تحقیق.....
۶	فصل دوم: درباره شهریار.....
۷	۱-۲- زندگانی شهریار.....
۸	۲-۲- آثار شهریار.....
۹	۳-۲- تخلص شهریار.....
۹	۴-۲- جایگاه ادبی شهریار.....
۱۲	۵-۲- شعر شهریار.....
۱۴	فصل سوم: درباره بدیع.....
۱۵	۱-۳- بدیع.....
۱۵	۲-۳- جایگاه علم بدیع در علم بلاغت.....
۱۶	۳-۳- بزرگان علم بلاغت.....
۱۶	۴-۳- بدیع در ایران و زبان فارسی.....
۱۶	۵-۳- نخستین کاربردهای بدیع در شعر فارسی.....
۱۷	۶-۳- آثار پارسی‌زبانان در علم بدیع.....
۱۹	بخش دوم: صنایع بدیعی لفظی.....
۲۰	فصل اول: روش تسجیع.....
۲۱	۱-۱- سجع متوازی.....
۲۲	۲-۱- سجع مطرف.....
۲۳	۳-۱- سجع متوازن.....
۲۴	۴-۱- ترصیع.....
۲۵	۵-۱- موازنه.....

۲۷ ۱-۶- ازدواج
۲۹ فصل دوم: روش تجنیس
۳۰ ۱-۲- جناس تام
۳۲ ۲-۲- جناس مرکب
۳۳ ۳-۲- جناس لفظ
۳۴ ۴-۲- جناس خط
۳۶ ۵-۲- جناس مضارع
۳۷ ۶-۲- جناس ناقص
۳۸ ۷-۲- جناس اقتضاب
۴۰ ۸-۲- جناس اشتقاق
۴۲ ۹-۲- جناس زاید
۴۵ ۱۰-۲- جناس قلب
۴۸ فصل سوم: روش تکرار
۴۹ ۱-۳- تکرا واک یا واج آرای
۵۱ ۲-۳- تکرار واژه
۵۵ ۳-۳- تکرار عبارت یا جمله
۵۶ ۴-۳- تکرار معادل ردیف
۵۶ ۵-۳- طرد و عکس یا تبدیل و عکس
۵۷ ۶-۳- ردالفافیه
۵۸ ۷-۳- رد المطلع
۶۰ بخش سوم: صنایع بدیعی معنوی
۶۱ فصل اول: روش تشبیه
۶۲ ۱-۱- مبالغه و اغراق و غلو
۶۳ ۲-۱- جمع و تقسیم
۶۴ ۳-۱- تجاهل العارف
۶۴ ۴-۱- ارسال المثل
۶۶ ۵-۱- تجسم
۶۸ فصل دوم: روش تناسب
۶۹ ۱-۲- مراعات النظیر
۷۰ ۲-۲- تضاد
۷۱ ۳-۲- مقابله
۷۱ ۴-۲- پارادوکس
۷۳ ۵-۲- حس آمیزی
۷۴ ۶-۲- تلمیح
۷۶ ۷-۲- اقتباس
۷۷ ۸-۲- تضمین
۷۸ ۹-۲- حشو ملیح

۷۹ فصل سوم: روش ایهام
۸۰ ۱-۳- ایهام
۸۰ ۲-۳- ایهام تناسب
۸۲ ۳-۳- ایهام تضاد
۸۳ ۴-۳- ایهام تبادر
۸۴ ۵-۳- استخدام
۸۵ فصل چهارم : روش ترتیب کلام
۸۸ ۱-۴- لف و نشر
۸۹ ۲-۴- تقسیم
۹۰ ۳-۴- اعداد
۹۱ ۴-۴- سیاقه الاعداد
۹۱ ۵-۴- تنسیق الصفات
۹۳ فصل پنجم : روش تعلیل و توجیه
۹۴ ۱-۵- حسن تعلیل
۹۵ ۲-۵- دلیل عکس
۹۵ ۳-۵- سوال و جواب
۹۶ فصل ششم : ختامه
۹۷ ۴-۵- اسلوب المعادله
۹۸ ۵-۵- توشیح
۹۸ ۶-۵- تلمیح
۹۹ ۷-۵- ابداع
۹۸ نتیجه
۱۰۰ پیوست ها
۱۰۱ پیوست (الف) - جدول ها
۱۰۲ ۱. جدول شماره ۱: بسامد سجع متوازی
۱۱۱ ۲. جدول شماره ۲: بسامد سجع مطرف
۱۱۴ ۳. جدول شماره ۳: بسامد آرایه ازدواج
۱۱۷ ۴. جدول شماره ۴: بسامد جناس اقتضاب
۱۲۰ ۵. جدول شماره ۵: بسامد جناس اشتقاق
۱۲۶ ۶. جدول شماره ۶: بسامد جناس مطرف
۱۲۸ ۷. جدول شماره ۷: بسامد جناس مذیل
۱۲۹ ۸. جدول شماره ۸: بسامد آرایه تصدیر
۱۳۲ ۹. جدول شماره ۹: بسامد آرایه هم حروفی
۱۳۷ ۱۰. جدول شماره ۱۰: بسامد آرایه هم صدایی
۱۳۸ ۱۱. جدول شماره ۱۱: بسامد آرایه رد القافیه
۱۴۱ ۱۲. جدول شماره ۱۲: بسامد آرایه مبالغه
۱۴۲ ۱۳. جدول شماره ۱۳: بسامد آرایه تناسب

۱۵۳	۱۴. جدول شماره ۱۴: بسامد آرایه تضاد
۱۵۸	۱۵. جدول شماره ۱۵: بسامد آرایه پارادوکس
۱۵۹	۱۶. جدول شماره ۱۶: بسامد آرایه تلمیح
۱۶۴	۱۷. جدول شماره ۱۷: بسامد آرایه تضمین
۱۶۶	۱۸. جدول شماره ۱۸: بسامد آرایه حسن تعلیل
۱۶۸	پیوست (ب) نمودارها
۱۶۹	۱. نمودار شماره ۱: درصد ابیات به وجود آمده به روش تسجیع
۱۶۹	۲. نمودار شماره ۲: درصد ابیات به وجود آمده به روش تجنیس
۱۷۰	۳. نمودار شماره ۳: درصد ابیات به وجود آمده به روش تکرار
۱۷۰	۴. نمودار شماره ۴: درصد ابیات به وجود آمده به روش تشبیه
۱۷۱	۵. نمودار شماره ۵: درصد ابیات به وجود آمده تناسب
۱۷۱	۶. نمودار شماره ۶: درصد ابیات به وجود آمده به روش ایهام
۱۷۲	۷. نمودار شماره ۷: درصد ابیات به وجود آمده به روش ترتیب کلام
۱۷۲	۸. نمودار شماره ۸: درصد ابیات به وجود آمده به روش تعلیل و توجیه
۱۷۳	منابع

بخش اول

کلیات

فصل اول

مقدمه

۱-۱- مقدمه

نام شهریار در ادب معاصر فارسی، سال‌های زیادی است که زبانزد خاص و عام گشته و از مرزهای ایران هم فراتر رفته و در سرتاسر دنیا هر جا نامی از شعر فارسی هست، نام استاد شهریار هم در کنار بزرگان ادب فارسی یاد می‌شود.

اما با وجود این‌ها هنوز هم شخصیت وی و روحیات و خصایص انسانی و سبک اشعار و زوایای روح وی در هاله‌ای از ابهام نهفته مانده و آن‌گونه که شایسته و برازنده این استاد باشد، شناخته نشده است.

شهریار را باید نقطه عطفی در تاریخ شعر و ادب ایران دانست؛ زیرا وی از طرفی یادگار قطران‌ها، خاقانی‌ها و نظامی‌ها و از سویی دیگر، پیوندی مابین شعر سبک قدیم و سبک جدید می‌باشد. شعر شهریار نمونه والا و برجسته بازگشت ادبی است که از ابتدای مشروطیت آغاز گشته بود و همواره دنبال راهی برای ظهور خود می‌گشت.

شهریار از روزنه عشق با شعر آشنا شد و اگر این نکته را بپذیریم که عشق خود دریچه‌ای به سوی عرفان است، پس شهریار از همان ابتدا با عشق و عرفان آشنا شده است و هر دو را در کنار هم قرار داده است. اما به جهت مقطع خاص سنی وی و اقتضای آن دوره، عشق وی بر عرفانش غلبه کرده و در شعر آن دوره‌اش نمود پیدا کرده است؛ اما بعد از سال‌ها آن عرفان نهفته در پس عشق او نمایان شد. البته باید توجه داشت که عرفان وی عرفانی خشک و بی‌روح که نتیجه‌اش انزوا و گوشه‌گیری از مردم باشد، نبود؛ بلکه عرفان وی آگاهانه و با بینش سیاسی، اجتماعی همراه بود.

با ذکر این مقدمه کوتاه، سعی ما بر این است که نگاهی هرچند جزئی اما ژرف در حد توان خود به صنایع بدیعی در غزل‌های این استاد گرانقدر بیان‌دازیم. داوری در مورد میزان موفقیت این کار بر عهده اساتید بزرگوار بوده و امید است که این سعی ناچیز مورد پذیرش واقع گردد.

۱-۲- بیان مسئله

آرایه‌های ادبی یا صنایع بدیعی، فن‌ها و شگردهایی هستند که برای زیبایی و آراستن صورت و معنی شعر و نثر به کار می‌روند، به کار بردن صنایع بدیعی، سخن را به سطح بالاتری می‌برد و از صورت سخن گفتن معمولی بیرون می‌آورد.

آورد و به آن انسجام و استحکام می بخشد. گاه سبک یک شاعر را از چگونگی به کار رفتن صنایع بدیعی در شعر او می توان شناخت. هرچند نابجا به کار بردن و افراط در به کار بردن صنایع بدیعی در یک نوشته، از سادگی و رسایی سخن می کاهد و دریافت مفهوم را دشوار می کند. این پژوهش نیز ضمن توجه داشتن به نکات بالا، بر آن است تا زیبایی‌های لفظی و معنوی را در غزل‌های محمد حسین شهریار مورد بررسی قرار دهد.

۱-۳- پرسش‌های تحقیق

- ۱- غزل‌های شهریار تا چه اندازه دارای زیبایی‌های لفظی و معنوی است؟
- ۲- کدام آرایه‌های ادبی بیشترین کاربرد را در غزل‌های شهریار داشته است؟
- ۳- کدام دسته از صنایع بدیعی، تاثیر کلام و قدرت بیان شهریار را به مراتب بیشتر و عمیق‌تر ساخته است؟

۱-۴- فرضیه‌های تحقیق

- ۱- در غزل‌های شهریار، نمونه‌هایی برای اکثر آرایه‌های ادبی یافت می‌شود.
- ۲- آرایه‌های بدیعی لفظی کاربرد بیشتری در شعر شهریار دارند.
- ۳- صنایعی همچون تلمیح که به انتقال اندیشه و عاطفه کمک می‌کنند، در غزل شهریار بسامد بالایی دارند.

۱-۵- اهداف تحقیق

- ۱- شناسایی جنبه‌های مختلف زیباشناسی در شعر شهریار
- ۲- ایجاد زمینه‌های آموزشی برای فراگیران و علاقه‌مندان شعر شهریار
- ۳- ارائه تحقیقی مدرن و بسامان به جامعه ادبی و حفظ و صیانت میراث فرهنگی - ادبی و انتقال آن به نسل‌های آینده
- ۴- فراهم آوردن معیارهای سنجشی و ارزیابی آثار مکتوب

۱-۶- پیشینه‌ی تحقیق

در زمینه‌ی بررسی صنایع بدیعی تحقیقات زیادی صورت گرفته است؛ از جمله بررسی صنایع بدیعی در دیوان حافظ، شاهنامه فردوسی، بوستان سعدی که هر کدام در نوع دارای مزایایی هستند.

با بررسی پایان نامه‌های دانشجویی، مشخص شد که درخصوص صنایع بدیعی اشعار شهریار، با توجه به گستردگی آرایه‌های لفظی و معنوی در دیوان این شاعر، پژوهشی صورت نگرفته است.

مؤلف در این رساله کوشیده است تا جایی که امکان داشته باشد، صنایع بدیعی به کار رفته در غزل‌های شهریار را گردآوری کند ولی با توجه به وسعت و گستردگی آرایه‌های لفظی و معنوی، بی‌شک این تحقیق عاری از نقص و ایراد نخواهد بود.

از آنجایی که تاکنون چنین پژوهشی در این زمینه صورت نگرفته است، تهیه‌ی چنین رساله‌ای ضروری می‌نمود تا علاقه‌مندان به شعر و ادب فارسی را در این زمینه یاری نماید.

۱-۷- نوآوری تحقیق

این تحقیق جدید و برای نخستین بار، به شیوه‌ای علمی و فنی جنبه‌های زیباشناسی آثار شهریار را بررسی و نوآوری‌ها و شگردهای بلاغی وی را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد.

۱-۸- روش کار و انجام تحقیق

این پژوهش به شیوه کتابخانه‌ای و اسنادی انجام پذیرفته است و برای این منظور ابتدا غزل‌های شهریار، از اول تا آخر به صورت دقیق مطالعه و از ابیاتی که دارای آرایه‌های لفظی و معنوی بودند، فیش برداری شد. سپس با توجه به تعاریفی که بزرگان علم بدیع از تک‌تک آرایه‌ها داشتند، زیر هر یک از آرایه‌ها نمونه‌هایی به عنوان شاهد مثال آورده شد

فصل دوم

درباره شهریار

۱-۲- زندگی نامه شهریار

نامش سید محمد حسین بهجت تبریزی، متخلص به شهریار، فرزند حاج میرآقا خشکنابی که از وکلای درجه اول دعاوی تبریزی و از دانشمندان و اهل ادب بودند؛ در سال ۱۲۸۵ و به قولی ۱۲۸۳ ه.ش در تبریز متولد شد. اما ریشه اصلی خانواده وی قریه خشکناب بوده است. نام شهریار در بیش تر تذکره ها و یادنامه های معاصر آمده است. به هر تقدیر، ایام کودکی استاد شهریار که مصادف با انقلاب های تبریز بود، در روستاهای «شنگول آباد» و «قیش قرشاق» و «خشکناب» سپری شد و خاطرات تلخ و شیرین فراوانی که در لابه لای اشعار وی به ویژه در منظومه های «هذیان دل» و «حیدر بابا یا سلام» یعنی سلام بر حیدر بابا جلوه می کند، یادگار همان سال های پرشورو شر کودکی در روستاست.

شهریار، تحصیلات ابتدایی خود را با خواندن قرآن و گلستان و نصاب در مکتب همان روستا پیش پدر خود شروع کرد و در همان زمان با دیوان حافظ آشنا شد. به طوری که خود گوید: «هرچه دارم همه از دولت حافظ دارم». سپس تحصیلات دوره اول متوسطه را در مدرسه متحده، فیوضات و فردوسی تبریز به پایان رساند و وارد مدرسه طب شد و تا سال پنجم طب نیز تحصیل کرد. اما اندکی قبل از اخذ درجه دکتری به جهت پاره ای مسایل عشقی و روحی، تحصیل را ترک کرد. مدتی نیز در تهران بود تا اینکه در سال ۱۳۱۰ شمسی وارد خدمت دولت شد و تهران را ترک گفت و به خراسان رفت و تا سال ۱۳۱۴ در آن سرزمین بود. سپس به تهران مراجعت کرد و در سال ۱۳۱۵ به خدمت بانک کشاورزی تهران در آمد و در سال ۱۳۱۶، سه سال بعد از فوت پدرشان جهت دیدار خویشاوندان به تبریز مسافرت نمود (شهریار، ۱۳۷۴: ۱۵).

شهریار از سال ۱۳۳۲ شمسی به طور کامل در تبریز اقامت گزید و با یکی از خویشاوندان خود ازدواج کرد که ثمره این ازدواج سه فرزند است. دو دختر به نام های «شهرزاد» و «مریم» و یک پسر به نام «هادی». همسر استاد در سال ۱۳۵۳ دار فانی را وداع گفت و شهریار با بچه های خود زندگی را طی می کرد و به تزکیه و تهذیب باطن خویش می پرداخت تا اینکه این «اولین استاد شهر و آخرین سلطان عشق» (امینی، ۱۳۶۹: ۵۰) در روز یکشنبه ۲۷ شهریور سال ۱۳۶۷ هجری شمسی روی در نقاب خاک کشید و به سوی جایگاه ابدیش پر گشود و این «میان بزم دلها شمع

سوزان» (همان: ۵۱) برای همیشه خاموش گردید؛ اما فروغ و درخشندگی این شمع هیچ گاه در دل عاشقان نخواهد مرد.

۲-۲- آثار شهریار

آثار شهریار به دو دسته تقسیم شده است: ۱. آثار نثری ۲. آثار شعری

آثار نثری استاد در حدی نیست که درباره آن بحث جداگانه ای شود. وی مقدمه ای بر دیوان هوشنگ ابتهاج دارد و مقدمه هایی نیز بر چاپ های دیوان خود نوشته است که شاید بتوان گفت مهمترین آنها بحثی است که درباره سبکها و مکتبهای شعر ایران دارد که در مقدمه جلد ۱ دیوان چاپ شده است و دیگری بحثی است در مورد هنر، عشق، شعر و الهام با عنوان «هنر چیست و هنرمند کیست؟» که در مقدمه جلد دوم دیوان وی چاپ شده است.

آثار شعری استاد که وی را به همین نام می‌شناسند، خیلی گسترده و وسیع است و چاپهای گوناگون و متعددی از آثار شعری اش شده است؛ چه به صورت مجموعه برای اولین بار مثنوی «روح پروانه» استاد شهریار در سال ۱۳۰۸ شمسی به همت آقای ابوالقاسم شهیار و توسط کتابخانه خیام تبریز چاپ شد. آنگونه که مورد بررسی قرار گرفت چند شعر استاد نیز به طور جداگانه چاپ شده است که خیلی زود نایاب گردیده‌اند و دیگر تجدید چاپ نشده‌اند. به طور مثال می‌توان به «صدای خدا» و «قهرمانان استالینگراد» و «روح پروانه» استاد اشاره کرد. در همان سال، دیوان کوچکی از استاد توسط کتابخانه خیام چاپ شد که مقدمه هایی نیز به قلم مرحوم استاد ملک الشعرا بهار و استاد سعید نفیسی و شاعر بزرگوار پژمان بختیاری بر آن نوشته شد و در مقدمه همین دیوان بود که استاد «بهار»، شهریار را «افتخار ایران، بلکه دنیا» معرفی کرده بود. البته تمامی این جزوات منتشر شده، در کلیات اشعار استاد که هم اکنون در اختیار همه است، موجود می‌باشند. کلیات آثار استاد یک بار توسط کتابخانه خیام در تبریز در ۴ جلد منتشر گردید. در این اواخر نیز کلیات آثار وی به همراه اشعار چاپ نشده شهریار بخصوص اشعار بعد از انقلاب اسلامی وی، به همراه اشعار ترکی و منظومه «حیدربابا» در چهار جلد توسط «انتشارات زرین» و «انتشارات نگاه» تهران چاپ و منتشر گردیده است که ۳ جلد آن حاوی اشعار آن حاوی اشعار فارسی استاد و جلد چهارم شامل اشعار ترکی استاد به انضمام «حیدربابا به سلام» است. اشعار بعد از انقلاب اسلامی استاد در جلد سوم این مجموعه جمع آوری و چاپ شده است.

۲-۳- تخلص شهریار

شهریار در اوایل جوانی «بهجت» تخلص می‌کرد:

بهجت به روی نامه پراکند نقش چند چون مشت گوهری که نشانی برآینه

بعدها با فال حافظ تخلص خواست که بیت زیر شاهد از دیوان حافظ آمد و خواجه تخلص او را «شهریار» تعیین کرد:

غم غریبی و غربت چو بر نمی‌تابم به شهر خود روم و شهریار خود باشم

(حافظ، ۱۳۷۵: ۲۱۱)

شهریار، خود نیز در شعر «بارگاه سعدی و حافظ» به تفال خود از دیوان حافظ اشاره می‌کند:

گدای خواجه بودم، در ازل خود شهریارم خواند چه جای آنکه شیرازم بخواند حافظ ثانی

شهریار از تخلص «شهریار» نیز در شعر خود استفاده کرده است.

۲-۴- جایگاه ادبی شهریار

استاد سید حسین شهریار با چهار زبان زنده دنیا آشنا بود و آشنایی وی با زبان های، فارسی، ترکی، عربی و فرانسوی شخصیت علمی وی را بیش از پیش بالا می‌برد و همچنین اطلاعات و آگاهی های او از بعضی علوم همچون طب و علم شرع و هنرهای همچون موسیقی و شطرنج و اطلاعات ادبی به سخنش رنگی دیگر داده بود. در کشورهای ترک زبان، همچون ترکیه و آذربایجان، شهریار را با شعرهای ترکی اش به ویژه شاهکارش، «حیدربابایه سلام» می‌شناسند و دامنه شناختشان به جهت نا آشنایی با زبان فارسی و شعر های فارسی استاد شهریار، محدود است، چرا که شهریار با «حیدربابا» واقعیات اجتماعی را بازگو می‌کند و با غزلیاتش سوز و گداز درون خویش را بیان می‌نماید و باید این دو را تلفیق کرد تا بتوان شهریار را بهتر شناخت. استاد پروفیسور محمدزاده عقیده دارند که: «شهرت و محبوبیت وسیع استاد شهریار در عرصه‌ی پهناور ادب معاصر تنها مدیون چیره دستی در بیان رموز مهر و

محبت، تلخ و شیرین زندگانی شخصی و یا غم و اندوه در گذشتگان نبوده، بلکه خلاقیت چند بعدی استاد در تدارک آن نقش ارزنده ای داشته است. یکی از ابعاد خلاقیت شهریار تشخیص دقیق نیاز های مردم، نارسایی اجتماعی و بازگو کردن آنها با صراحت لهجه و تهور شایان تحسین می باشد» (ترکان، ۱۳۷۰: ۲۹). هر طبقه و گروه و قشر جامعه به تناسب فهم و ادراک خود می توانند از مشرب شعر شهریار بهره مند گردند و لذت ببرند؛ چرا که شاعر، هنر شاعری خود را با واقعیت های موجود جامعه پیوند می دهد و زندگی را معنادار می سازد. شعر او تصویرگر واقعی زندگی مردم است. عشق و درد او عشق و درد طبقات جامعه است. وقتی از مستمندان و درد آنها سخن می گوید گویی زبان گویای مستمندانی است که نمی توانند درد ضمیر و دل خود را باز گویند و این دردها از زبان شهریار نقل می شود.

شعر شهریار را عوام و خواص می پسندند. عوام به جهت سادگی و روانی کلامش و خواص به جهت زیبایی ها و ظرافت کاری های ریز کلام وی، "ایرج" او را در ردیف حافظ بزرگ می دانند و "جمال زاده" او را افتخار زبان فارسی می گویند (روشن ضمیر، ۱۳۷۴: ۶).

شهریار یک مقلد حرف نیست. او شاعری خود ساخته است، شاعر ذهن خویش است. شاعری است آگاه که تازگی شعر را می فهمد و عقیده دارد که شعر تازه همیشه جاویدان و ماندگار است. وی تازگی شعر را در روحیه جدید و موضوع نو می جوید و عقیده دارد: «اگر در قطعه ای یک روحیه و کیفیت تازه و یک موضوع و مطلب تازه هم پیدا کردیم که واقعا مال مطلق من بودند، آن وقت به این قطعه که شعر بود می توانیم بگوییم تازه هم هست» (همان: ۷).

شهریار یک ناظم معمولی نبود و نمی توان گفت که او از گذشتگان کرده است؛ چرا که او کلمات و تعبیرات آن ها را می گیرد و با همان کلمات و در همان قالب های آن ها مضمون های تازه ای را که تبلور ذهن و اندیشه خلاق اوست، می آفریند، با زبانی که برای خواننده امروز آشناست.

شهریار مطالعات زیاد و گسترده ای در آثار بزرگان ادب ایران و جهان دارد و این امر از نوشته ها و گفته های وی بر می آید. مطالب و نوشته ها و نظرات وی در مورد سبک ها و مکتب های ادبی و همچنین بحث جالبی که در مورد هنر، عشق، شهر و الهام و دیگر بحث های وی نشان دهنده اطلاعات وسیع و گسترده وی می باشد که واقعا خواندنی می باشند. مثلا در باب هنر می گوید: «هنر تشعشعی است از ذات پاک الهی در نفوس بشر کامل تر از همه اسمش